

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, *Sekreter*

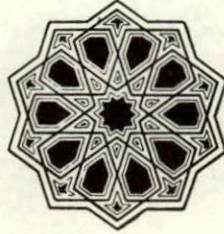
Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

DERGİMİZİN BU SAYISI,
ÖLÜMÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN
AZİZ HÂTIRASINA SUNULMUŞTUR

Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Erdel beyi'ni kabulü, Bak. Feridûn Ahmed, *Nüzhetu'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar*, v. 16 b, TSMK, Hazine 1339.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, <i>Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>L'amour Divine et La Danse Mystique</i>	13
Prof. M. Tayyib OKIÇ, <i>Hadiste Tercümân</i>	27
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Tasavvuf ve Kur'an</i>	53
Doç. Dr. İbrâhim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Türk Filozofu Fârâbî'nin Din Felsefesi</i>	67
Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK, <i>İslâmda Mûsiki Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Hikmet TANYU, <i>Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları</i>	95
Dr. Talât KOÇYIĞİT, <i>Ahâd Haberlerin Değeri</i>	125
Osman KESKİOĞLU, <i>İslâmın Bugününe Bir Bakış</i>	143
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Mehmed Nazmi Paşa</i>	155
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair</i>	175
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı</i> ..	189
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>ظهور الدايات بالقطر التونسي</i>	203
Osman KESKİOĞLU, <i>Ahmet Cevdet Paşa</i>	221
Süleyman ATEŞ, <i>Zikir</i>	235
Dr. S. al-MUNACCİD, Çev.: Dr. M. HATİBOĞLU, <i>Arabça Yazmaların Neşir Kaideleri</i>	245
Prof. H. BODENSTEIN, Çev.: B. MAKSUDOĞLU, <i>Yarının Öğretmeni Neleri Bilmelidir?</i>	263

Nekroloji :

Fevziye Abdullah TANSEL, *Memleketimizin Acı Kaybı : Fuad Köprülü* 267

Kitap Tanıtma ve Tenkidleri :

Prof. M. Tayyib OKIÇ, *Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı* 283

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, *God and Man in the Koran* 293

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Warakat ‘ani’l-Hadaretü'l-‘Arabıyya* 295

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Histoire de l'Ecole Malikite* 301

Prof. Dr. Tayyib OKIÇ, *Hedâik Fecrinâ* 307

Doç. Dr. Cahit ZUHAL, *Yabancı ve Kur'an* 313

Doç. Dr. İbrahim AğabülÜKÇÜ, *Türk Felsefesi* 317

Doç. Dr. Bahadır İÇÖK, *İstanbul Mescidi-i Azzam* 323

Doç. Dr. Hikmet TANYU, *Yahudiğin Kültürel Katkıları ve Akademi* 329

Doç. Dr. Talat KOCYİĞİT, *Abdül-Habib'in Hâfızlığı* 337

Osman KESKİNGİL, *İslamın Bugüne BİR İhtisâr* 343

Fevziye Abdullah TANSEL, *Mahmed Kazım Paşa* 353

Dr. Hasan ATAY, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 373

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *Türkçe Dilinin Gelişimi* 389

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 393

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 397

Doç. Dr. Mustafa AKIN, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 403

Dr. S. al-MUSTAFAKİ, *Dr. M. HATİBOĞLU, İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 407

Prof. H. RUDENSTEIN, *Dr. B. MAKSUDÖĞLU, İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 413

BİR MEVLEVÎ NÂSİR VE ŞÂİRİ

MEHMED NÂZİM PAŞA

Basılı Eserleri ve Yazma Şiir Mecmuası

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Edebiyat tarihimizin gerek eski gerek yeni devirlerine âit olup ehemmiyet ve bed'î kıymet bakımından ikinci derecede kalan birçok şahsiyet ve eserleri henüz araştırılmamıştır. Gerçi, edebiyat tarihi araştırmalarının esâsını birinci derecede şahsiyetler ve şâh-eserler teşkil eder; fakat, bu bilgi şu'besinin sağlam temellere dayanabilmesi, karanlık noktaların aydınlanabilmesi için, bunlar dışında kalan şahsiyet ve eserlerin tedkiki lüzûmu da unutulmamalıdır¹. Eski devirler şöyle dursun, yakın zamanlara, hattâ bir asır öncesine âit orta derecedeki şahsiyetlerin tedkik edilmemesi, veya yapılan tedkiklerin resmî hâl-tercemelerine, eser adlarına münhasir bulunması, mühim şâir ve muharrirlerin hayatlarına, verdikleri edebî mahsûllere dâir birçok hususların karanlıklar içinde gömülü kalmasına sebep olmaktadır. Manastırlı Rif'at, Çaylak Tefvik (Mehmed Tefvik), Mustafa Reşid v.b. daha birçok kimseler vardır ki, yaşadıkları zamanda şöhret bakımından ön safta yer almamakla berâber, hayat ve eserleri lâıkiyle araştırılırsa, mühim şahsiyetleri ve eserleri, o devrin muhtelif fikir mes'eleleri ile alâkalı şeyleri aydınlatacağı muhakkaktır. İşte, Tanzimat devri edebiyatının en meşhur şâirlerinden Ziya Paşa'nın Adana Vâililiği sırasında onun maiyyetinde çahşan Mehmed Nâzım Paşa da, ikinci derecede kalan, fakat tedkik edilmeğe değer bir

1 Edebiyat tarihi sâhasında çahşan genç araştırmacılar için bilhassa şu makâle ve eserleri okumak faydalı olacaktır: Prof. Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" (*Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan, Ankara, 1966, S. 3-47).-Prof. E. Bernheim (Çeviren: Dr. M. Şükrü Akkaya), *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*, İst., Devlet Matbaası, 1936.

Mevlevî nâsir ve şâiridir. Onun vermiş bulunduğu edebî mahsûller hakkındaki bu makâlemizin birinci bölümünde, hayatından kısaca bahsettikten sonra, basılmış olan eserleri üzerinde duracağız; kaybolduğu sanılan, fakat son zamanlarda elimize geçen *yazma şiir mecmuası* ikinci bölümü teşkil etmektedir.

MEHMET NÂZİM PAŞA

MEHMET NÂZİM PAŞA'NIN

Basılmış Bulunan Eserleri

29 Ağustos, 1840 (1 Receb, 1256)'da Üsküdar'da Selman-Ağa mahallesinde doğan Mehmed Nâzım, Yağlıkçı Hüseyin Ağa'nın torunlarından ve Akşehir kaymakamı iken vefât eden Şâkir Efendi'nin oğludur. İlk mektep ve Rüşdiye'de okumuş, husûsî olarak Arapça, Farsça dersleri almıştır. 1863'de, yirmiüç-yirmidört yaşında iken Da'âvî Nazâreti Evrak-odası'na mülâzemetle girdi. Bu ilk me'murluğundan sonra Adliye İcrâ Cem'iyeti Zabıt Kâtibliği'nde, aynı cem'iyetin Baş-Mümeyyiz Muâvinliği'nde çalışmış, 1877'de Ziya Paşanın Adana Vâililiği esnâsında ve onun isteğiyle bura Mektubculuğu'na ta'yin edilmiştir. 18 Mayıs, 1880'de Ziya Paşa'nın vefâtı üzerine, Adana Vâli Vekilliği yoluyla azledilmiş ise de, 27 Ekim, 1881'de Konya Mektubculuğu'na getirildi. Daha sonra —bâzi azil hâdiseleri ile karşılaşmakla berâber— sırasıyla şu vazifelerde çalışmıştır: Konya, Bitlis, Halep, Kastamonu Mektubculukları, Umûm Muhâcirîn Komisyonu Muhâsebeciliği, Mersin, Kayseri, Diyâribekir, Halep, Konya, Sivas Vâlilikleri'nde bulundu. Emekliye ayrıldığı son vazifesi Selânik Vâililiği'dir. Bu vilâyetimiz Balkan savaşında Yunanlılar'a geçince, oradan son vâli olarak ayrılmıştır.

Haksızlıklara karşı koyan sağlam karakterlere sâhib Nâzım Paşa'nın, haksız bir ta'yin üzerine me'mûriyyet yerine gitmemek, bulunduğu vazifenin kaldırılması v.b. sebeplerle üç-dört def'a azledildiğini görüyoruz; bununla berâber, zaman zaman takdir de edilmemiş değildir: 1881'de Rütbe-i Râbî'a tevcih, 1901'de Rumeli Beylerbeyiliği pâyesine terfi olunmuştur; Birinci Rütbe Osmânî ve Mecîdî, Fransa'nın Birinci Rütbe *Légion d'honneur* ve Papa'nın ikinci rütbe nişanlarını da kazandığını biliyoruz.

İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnal'ın, "Mâvî gözlü, sarışın, orta boylu, zarif, değerli bir şâir" olarak vasıflandırdığı Mehmed Nâzım Paşa hakkında, kendisini yakından tanıyan Üsküdar Selim-Ağa Kütübhanesi Müdürü Ahmed Remzî, "Müstecim'i mehâsin-i ahlâk idi. Civanmerd ve sahî olup her nerede bulunsa hânesine Nâzım Paşa Otelî derlerdi; bilen-bilmeyen mihmân olurdu. Zarûret-i şiiire cevâz vermezdi; 'Zarûrete arz-i iftikâr eden şiiiri söylememeli' derdi. Her vâdide nazma kâdir bir şâir-i mâhir idi. Husûsî musâhabede latâif ve zarâ'ife mütemâyildi. Nükteli mazmûna meftûn olurdu" diyor.

17 Aralık, 1926 (11 Cemâdâ 11., 1345)'da, oğlu Hikmet Bey'in Kadıköy'ündeki evinde vefât eden M. Nâzım Paşa, "Üsküdar'da, Karaca-Ahmed kabristanının İhsânîye cihetinde şâir Nedîm'in kabrinin civârına" gömülmüştür².

*

M. Nâzım Paşa'nın basılı olarak yedi eseri vardır; bunlara, gazete sütûnlarında tefrika hâlinde kalan *hâtıralar*'ı ile *yazma şiir mecmuası*'nı

2 İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. vi., İst., Devlet Matbaası, 1938, s. 1144 v.d. Bu hâl tercemesinde hicrî tarihlerle bunların karşılığı milâdî tarihleri birbirini bâzan tutmaz. Diğer taraftan, 20 Zilkâ'de, 1320 (1902)'de Diyâribekir, 27 Cemâdâ 11., 1323 (1905)'de Haleb Vâililiği'ne ta'yin edildiği kaydedilmiştir. Bu tarihlerden ilkinin karşılığı 1903'tür. Bir başka yerde, Diyâribekir'de 1319'da iki ay vâililiği bulunduğunu yazılır (Basri Kaynar, *Diyâribekir Yıllığı*, Ankara, 1936, c. m., s. 262). Bunlardan çıkan netice, Nâzım Paşa'nın resmî hayatının henüz tam mânasıyla incelenmemiş olduğudur.—Resmî ve husûsî hayatı hakkında bilgi edinmek için ayrıca bk., Adana Mektubculuğu, İcrâ Cem'iyeti Zabıt kâtiplerinden Nâzım Bey'e (*Ceride-i Havâdis gazetesi*, nu. 3840, 24 Şevvâl, 1295/21 Ekim, 1878). Nâzım paşa, 1301 (1884)'de, azlolunan Konya Vâlisi Sa'id Paşa'nın yerine ta'yin editen şâir Memduh Bey (Paşa)'in maiyyetinde Mektupcu idi. Onaltı yaşında iken Vilâyet Mektûbî Kalemî'ne devâma başlayan Veled Çelebî, "merd-i kâmil" diye vasıflandırdığı Nâzım Paşa'nın çok zekî olduğu, şiir ve nesrinin mükemmelliği, nezâret ettiği Konya vilâyet gazetesine kendisini muharrir olarak aldığı ve himâyesi, Vâli için kaside yazmağa teşvîkı, hattâ kendisinin de birkaç beyit yazdığı, dürüstlüğü ve Konya Mektubculuğu'ndan niçin azledildiği, Çamlıca'daki köşkü hakkında bilgi vermiştir (*Veled Çelebî'nin Hâtıraları, Canlı Tarihler - XIII.*, İst., 1946, s. 10, 11, 13, 21, 31).—Ebû Bekir Hâzım da, Konya vilâyet gazetesinde şiirleri basılan Nâzım Paşa'nın edebî bir muhit yaratarak birçok gençleri şiire teşvîkenden, hayr-severliğinden bahseder (*Canlı Tarihler-I.*, İst. 1944, s. 31, 56 v.d.).—Şakacı mizâca sahip bulunan Nâzım Paşa Sûriye Vâlisi iken, merkezi Şam olan Beşinci Ordu-yi Humâyûn Müşri Abdullâh Paşa ile bir türlü geçinemiyorlar, Müşirlik'e yollanan tezkireleri mu'ziblik olsun diye çok ağır ifâdeyle ve harekeleyerek yazıyor, ne yapayım, Müşir doğru dürüst okumak bilmiyor diyor. Müşir Abdullâh Paşa ile bu yüzden araları açılmış, N. Paşa hakkında tahkikâta girişilmiştir (*Semih Mümtaz'ın Hâtıraları, Canlı Tarihler-XVIII.*, s. 28.v.d., XX., s. 93 v. d.)

da eklersek dokuz eseri bulunduğunu söyleyebiliriz. Basılmış eserleri, neşir tarihlerine göre sırasıyla *Muhâtaba*, *'Ahd-i Şehr-yârî*, *Nizâmü'l-Hâss fî Ehli'l-İhtisâs*, *Kerbelâ*, *İbn Fâriz Tercemesi*, *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*, *Yek-Âvâz*'dir.

a) *Muhâtaba*.—İlk sayfasında, rakibleri tarafından eski edebiyatın tarafdârı gibi gösterilen, hakikatte Tanzimât Devri Edebiyatı'na her sâhâda pek çok yeni eserler kazandıran Muallim Nâci'nin³ Takrîz'i yer alan *Muhâtaba*, M. Nâzım Paşa'nın Konya Mektubculuğu zamânında yazdığı birkaç şiirini de içine almakla berâber⁴, esas i'tibâriyle mensur bir eserdir ve şu cümlelerle başlar: "1301 (1885) senesi Ağustos'u nun üçüncü Cumartesi günü idi ki dört etrâfı birbirine kol atmış büyük dağlarla kapalı, en yüksek mahalleri korkunç ve uzun kayalarla örtülü ve etekleri ufak ufak çam ağaçlarıyla donanmış, ara yerleri yukarılardan kopup gelen kaya parçaları ile bezenmiş ve ortası kendi kendine gâyet kısa bir ovacık peydâ ederek o ulu dağların deliklerinden çıkıp da biriken ve ovanın tâ orta yerinden akıp giden koca bir çaydan her tarafı yeşillenmiş bir şehre otuzbeş saat kadar uzak bulunmuş bir mahalde, gün-doğuya karşı iki penceresi olmak üzere çam ağacından yapılmış bir baraka içinde şöyle uzamıp düşünmekte idim.

"Gözlerim dağlarda, ağaçlarda, akan sulara, yeşilliklerde lisân-ı hâle âit olan sükûtu dinlemekte ve kalbimde Hâlik'in akla sığmayan büyüklüğünü düşünmekte idim."

Böyle bir vecd içinde bulunan müellifimiz, dağların sanki yürüyerek yaklaşmakta olduğunu, hattâ kendisine hitâp ettiğini hisseder. Yüce bir Dağ ile karşılıklı konuşması tarzında tertip ettiği *Muhâtaba*'da, önce Dağ dile gelir. Dağ, medeniyetin esas kaynağının kendileri olduğunu ve bu günkü seviyesine erişebilmek için kendilerinin sularından, ormanlarından, ma'denlerinden faydalandığını, fakat medenîlik iddiâsın-

3 Bu hususta fikir edinmek için şu makâlelerimize bakınız: *Muallim Nâci ve Terceme*, (*Tercüme mec.*, c. iv., nu. 22, 19 Kasım, 1943, s. 238-45).—*Muallim Nâci'nin Arapça ve Acemce'den Tercemeleri* (*Ayn. mec.*, c. x., nu. 56, Mart, 1953, s. 50-67).—*Muallim Nâci ile Recâzâde Arasında Münâkaşalar ve Bu Münâkaşaların Sebep Olduğu Hâdiseler* (*Türkiyat Macmuası*, c. x., 1951-53, s. 159-200).—*İslâm Ansiklopedisi Nâci* maddesi.—*Muallim Nâci'nin Dinî Eserleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1962, s. 161-177.

4 *Muhâtaba*, ikinci basım, s. 40, 44, 49, Krş., üçüncü basım, s. 28, 31 (mükerrer, s. 71), s. 35 (mükerrer, s. 61). Bu üç şiirden, her iki basımdaki sonucu yazma şiir *meclûsu*'nda da vardır: Krş., s. 54.

da bulunan insanlar şehir hayatına alışınca tabî'at güzelliklerini unuttuklarını, hattâ bu güzellikleri yok etmeğe çalıştıklarını şikâyet ve sitemlerle dolu bir ifâdeyle anlatır; Dağ, insanların maddî ihtiyaçları arttıkça mânevî varlıklarını, insanı hakîkî insan yapan, hakâyık-ı eşyâya vukuf ile hâsıl olan irfândan sonra Ma'rifet-i Hâlik'ı, biliş kâbiliyetlerini de kaybettikleri fikrindedir. İrfân sâhibi olmakla mükellef medenilerin ise, ihtiyaçlarının çokluğu yüzünden bu gibi mânevî kıymetlerle uğraşmağa vakitleri yoktur; irfâna erişebilmek için, herşeyden önce ahlâk tasfiyesi lâzımdır; bu ise, ihtiyaç çokluğu ile birleşemez.

Dağ'ın fikirlerini dinleyen müellifimiz, ona cevap olarak, medeniyetin faydalarından uzun uzun bahseder: İnsanlar için eziyyet hâlini alan maddî meşgûliyyetlerin rahata kavuşmak için olduğu, medeniyyetin insanları yükselttiği, dolayısıyla "istidlâl"e, "irfân"a yardımcı olduğu fikrini müdâfaa ederse de, Dağ'ın bunlara karşılık verdiği cevap, insanların ne yazık ki bu üç meziyyeti de fenâyâ kullandıkları, hakîkî medeniyyetin bunlardan daha yüce olduğu, başka meziyyetleri de içine alması lâzım geldiğidir. İşte eserin birinci bölümü bu sûretle nihâyete eriyor (S. 5-35).

Muhâtaba'nın ikinci bölümünde Dağ'ın, Vahdet ve kâinât, itilâ v.b. mefhûmlara dâir düşünceleri, müellifin bunlara verdiği cevaplar sırasıyla yer alır. Eser, müellifin ileri sürdüğü ve Dağ tarafından da kabûl edilen şu fikirlerle neticelenir: "Kâinâtın nizâmât-ı ebediyyesini âlem-i te'ayyünde ikmâl eden, beşerriyyetin istî'dâd-i fitrisini cihân-i terakkîde itmâm eyleyen medeniyyet binüçyüz bu kadar sene evvel cilve-nümâ-yi azamet oldu. Ulûm-i mübâreke-i kâinatın hurşîd-i ziyâperveri işte o zaman ufk-i kemâlde neşr-i envâr-i feyz eyledi. Ulûm-i 'âliyyenin hâtîme-i kemâli olan o devr-i celîl, ma'lûmât-i beşerriyyenin fâtiha-i ikbâli idi. Kâinât o zaman hüviyyet-i mübârekesini, beşerriyyet o zaman merâtib-i ulviyyesini öğrendi. Bekâ-yi nev'e hizmetin hikmeti o zaman, kâinâtı idâre eden nizâm-ı bî-'adlîlîn sırr-ü hakîkatı o zaman bilindi. O hurşîd-i münevverin lema'ân-i aftâb-sûzu aktâr-i kâinâtı baştan başa tenvîr ederek, kevkeb-i ikbâl-i beşerriyyet olan "medeniyet" o nûr içinde doğdu. Sizin dediğiniz medeniyyet de bu değil mi? Evet, insan-oğlu! Kevkeb-i beşer olan "medeniyet" o nûr içinde doğarak kâinâtı baştan başa tenvîr eyledi."

Yukarıda verdiğimiz bilgi ve örneklerden anlaşıldığı gibi, *Muhâtaba*'ya esas teşkil eden fikir, bugünkü medeniyyetin istenilen seviyeye yükselemediği, maddî ihtiyaçları ve rahatı te'min etmekle berâber, in-

sanı hakîkî insan mertebesine eriştiren mânevî meziyyetleri kazandıramadığı, onu tamamlamağa elverişli en üstün mânevî unsurların İslâm medeniyeti'nin sînesinde gizli bulunduğu ve bu kaynaktan faydalanma lüzûmudur.

Nâzım Paşa'nın *Muhâtaba'sı*, fikirlerin terkibindeki yaratıcılık, san'atkarın kendi kendine daldığı düşünceleri senbolik bir varlıkla konuşuyormuş gibi ifâdesi bakımından Ziya Paşa'nın *Ru'yâ'sı*mı, Namık Kemal'in, Ayetu'llâh Bey'in, daha bâzı şahsiyetlerin aynı isimle neşrettikleri eserlerini hatırlatır. Farklı tarafı, msl., Ziya Paşa'nın *Ru'yâ'sı*nda esas fikri siyâsî aksaklıklar, Kemal'inde hürriyet teşkil etmesi, *Muhâtaba'da* ise beşeriyeti mânen yükseltme kudretini hâiz İslâm medeniyetinden faydalanma lüzûmudur.

Muallim Nâci'nin aşağıya aldığımız,

Nâzım! A'yân-i ehl-i irfâna
Görünür zübdetü'l-hikem bu kitâb
Etmesin mi gören *Muhâtaba'nı*
Sana hâmem gibî Őu yolda hitâb:

O nidâlar bütün hakâyıktır
Kalemin hâtif-i hakîkidir
Her nidâsında gizlidir Őu sadâ:
Sâhibim ârif-î hakîkidir

Müncelî lafz-i dil-firîbinde
Bî-sanâyi' bedî' bir icâz
Müstetir ma'ni-î cezîlinde
Pür-bedâyî', refî' bir îcâz
Dide-pîrâ sevâd-i hattında
Nûr-i hikmet eder durur lemefân
Nazm—eder iftihâr nesrinle
Var ol—ey fahr-i nâzimân-i zamân

Takrîz'inde de kaydettiğı üzere⁵, eserin san'atsız, hakîmâne bir ifâdesi vardır. Müdâfa'a edilen fikir bakımından da, neşredildiğı devirde körü-

5 Bu şiir önce, *Takrîz* başlığı ve "Meřâhir-i üdebâdan Bitlis Mektubecusu saâdetlü Nâzım Beyefendi'nin geçenlerde neşrolunan *Muhâtaba* ünvanlı kitabına" notu ile (*Meemua-i Muallim*, yıl-1, nu. 27, 30 Receb, 1305, s. 106), daha sonra, "Haleb Mektubecusu saâdetlü Nâzım Beyefendi Hazretleri'nin *Muhâtaba* ünvanlı eser-i hakîmâneleri için" kaydı ile neşredilmiştir (*Yâdigâr-i Nâci*, İst., 1314, s. 36).

körüne Garb medeniyeti hayranlığı alıp yürüdüğünden, dikkate değer. Kaynağını sezgiden alan his ve heyecanların, msl., irfân, kâinât hakkındaki fikirlerin manzûm ifâde olunduğu *Muhâtaba*, kazandığı şöhret dolayısıyla üç def'a basılmıştır⁶. Üçüncü baskısına *Teşrih-i Maddiyyât* başlıklı oniki manzûmeden ibâret bir kısım ile⁷, *Hikmet Nâzım*⁸ ve *Nasihât-Nâme*⁹ adlı şiirler eklenmiştir.

b) *Ahd-i Şehr-yârî*.—Nâzım Paşa bu eserini Konya Vilâyeti Mektubcusu iken bastırmıştır. Üzerinde durulan hususlar, Abdül-Hamîd devrinde ilim ve maârifin inkişâfı, merkezde ve Anadolu'da sekiz-on yıl öncesine göre dikkati çekecek derecede ilerileme göze çarptığıdır.

6 Birinci baskı, İst., Mihran Matbaası, 1304.—İkinci baskı, İst., Asır Matbaası, 1316.—Üçüncü baskı, İst., Selânik Matbaası, 1328.

7 İbnü'l-Emlîn M.Kemal İnal, "İkinci tab'ında *Hikmet Nâzım* ünvanlı manzum *Nasihât-Nâme*, üçüncü tab'ında *Teşrih-i Maddiyyât* manzûmesi ilâve edildi" diyorsa da, her iki şiir de yalnız üçüncü basımda vardır. *Hikmet Nâzım* ile *Nasihât-Nâme* iki ayrı şiirdir. *Teşrih-i Maddiyyât*, krş., *yazma şiir mecmuası*, s. 54-62; *Teşrih-i Maddiyyât*, *İsbât-ı Mâneviyyât* başlıklı iki kısma ayrılmış olduğu hâlde, basılı nüshada üzerlerine numaralar konulmuş oniki şiirden ibârettir (S. 61-74). Bu şiire, Kastamonu Mevlevî Dergâhu post-nişnî Ahmed Remzî Efendi, 1327 yılı gösteren beş beyitlik bir tarih kut'ası yazmıştır (S. 60). *Teşrih-i Maddiyyât*'ta müdâfaa edilen fikirler *Muhâtaba*'dakilere benzer.

8 Hikmet, Nâzım Paşa'nın oğludur. Kitabın kapağında *Hikmet Nâzım*, metin kısmında *Hikmet, Nâzım* şeklinde kaydedilmiştir. Nâzım torununun adı olduğu için, bu sonuncu şekle göre hem oğlunu, hem torununu kasdetmiş oluyor. Nâbî'nin, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için oğluna hitâben yazdığı *Hayrîye*'si gibi, bunda da ahlâkî meziyyetler aşlanmaktadır ve şiir *Ahlâk, İlim, Söz, Vatan, Mars, Vazife* başlıklı kısımlara ayrılmıştır.—Hikmet, babası Nâzım Paşa'nın isti'fâsından sonra Halep'de kalarak *Sadâ-yi Şahbâ* adlı gazeteyi idâre etmiştir. 9 Haziran, 1329/22 Haziran, 1913 tarihli *Mazbata* hükmünce, meşrû Osmanlı hükûmetini değiştirme teşebbüsünden suçlu olanlar arasında Hikmet'in de adı geçer (Ahmed Reşid, *Hâtıralar, Canlı Tarihler*, XIX., s. 223; XXI., s. 308).

Sırası gelmişken şunu da ilâve edelim: Nâzım, Mehmed Nâzım Paşa'nın torunu ve Hikmet Bey'in oğludur. Bu Mevlevî şâiri bedbaht Dede, kendi adını verdikleri torunu Nâzım doğduğu zaman, onun, kendi soyunu lekeleyen bir memleket hâini olacağından habersiz, Hikmet Bey'e bir mektup göndermiştir. Yazma şiir mecmuası içinden çıkan ve kendi el yazısıyla 22 Kânûnsânî, 1317 (4 Şubat, 1902) tarihli mektubunda, şer'î hükümlere göre hizmetinin yapılmasını, Sünnet-i seniyye'ye göre kurbanlar kestirdiğini, bir nüsha-i kebrî göndereceğini yazar. Şu son zamanlarda, Nâzım Hikmet hakkında basılan kitaplarda, dedesi olduğu için Nâzım Paşa'dan da bahsedilir. İlmî bir hüviyet taşımayan, propaganda maksadıyla yazılan bu gibi neşriyâtan bahse lüzum görmüyoruz; msl., bk., Va-Nû, *Bu Dünya'dan Nâzım Geçti, Meydan* mec., nu. 10,25 Mart, 1965 v.d. Bu tefrika, aynı isimle kitap hâlinde de basılmıştır (İst., Yeni Matbaa, 1965).

9 *Nasihât-Nâme'de* insanı hakikî insan yapan mâneviyyet üzerinde durulur; krş., *yazma şiir mecmuası*, s. 36.—*Muhâtaba*, s. 83 v.d.

Elli evlik bir köyün tek mektebini yeter bulmayarak, yaptırdıkları ikinci bir mektepte derslerin başlatılması için yol zahmetlerine katlanarak vilâyet merkezine gelmeleri artık köylülerin de okuma-yazma arzularının ifâdesidir. Müellif bu münâsebetle tıb, mühendislik v.b. sâhalarda açılan mektepler, bunlardan yetişenlerin memleket yararına gördükleri işler hakkında bilgi veriyor. *İstitrâd* kısmında, diğer maârif müesseselerine göre henüz pek gelişemeyen sanâyi' ve zirâat sâhasında ne gibi çalışmalar olabileceği, bunların memleket ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağı, muhtelif san'at şubelerinin ne bakımlardan mühim olduğu meselelerine dikkati çeker.

Ahd-i Şehr-yârî, edebî cihetten bir kıymet ifâde etmez; o devir maârif tarihi üzerinde çalışacaklar için gözden geçirilmesi faydalı olabilir. Müellifi için de, bu gibi memleket meselelerine duyduğu alâkayı belirttiğinden kayde değer¹⁰.

c) *Nizâmü'l-Hâşş fi Ehli'l-İhtisâş*.—Mehmed Nâzım Paşa, bu terceme eserine yazdığı çok kısa önsözünde, Ahmedû'r-Rifâ'î'nin Gavsîyyet mertebesini kazanan büyük velilerden olduğunu, *Nizâmü'l-Hâşş*'in, bu kudsî kudretin lisân-ı gaybine âit ilhâm eserlerinden bulunduğunu, onun yüksek fikirlerini kavramak şöyle dursun, bu tercemede aslındaki hikmetlere yaklaşmak bile mümkün olamayacağını ifâde ediyor; çalışmalarına karşılık istediği mükâfât, bu büyük zâtın kudsî feyizlerini ümidinden ibârettir. Bu başlangıçtan sonra Ahmedû'r-Rifâ'î'nin neseb-nâmesi, bunu müteâkip eserin tercemesi yer alıyor.

Eserde, insan-oğlunun şahsî haysiyyetine, İlâhî emirlere, nefse hâkimîyyete, söz ve ifâde kudretine; sa'y-ü himmet, sünnet-i seniyyeye bağlılık, va'z ve irşâd, sabr, ilim ve irfân, halkla geçinme ve anlaşma yolları, cem'îyyet nizâmını temine yarayan mânevî kıymetler, dolayısıyla İslâm dîninin emr ve telkîn ettiği insânî ve nehyettiği insânî olmayan esaslara dâir hikemî fikirler, umûmiyetle *hadisler*'le de tevsîk edilmiştir. Bu *hadisler* münâsebetiyle, Mehmed Nâzım Paşa esere notlar eklemiştir; bunlarda *hadisler*'in vurûdu, hangi eserlerde bulunduğu, muhtelif eserlere göre aralarındaki farklar, tam metinleri hakkında kaynaklar zikredilerek müsbet bilgi verildiğini görüyoruz. İfâdesi çok vâzih olan bu tercemeyi, terceme edenin şahsî araştırmalarına dayanan bu ilâveler de kıymetlendirmektedir.

Mukaddime'de, Seyyid Ahmedü'r-Rifâ'î Ahmed b. 'Alî Abû Abbâs (1116-1118 — ?-1183)'ın yaşadığı asrı bile kaydetmekte ihmâlkâr olan Mehmed Nâzım Paşa, eserin aslının adını pek vâzih olarak *Nizâmü'l-Hâss* olarak ifâde etmişse de, bunun hakkında hiçbir şey yazmamıştır. Rifâ'î tarîkatinin kurucusu Ahmedü'r-Rifâ'î'nin bu isimde bir eseri tesbît edilmiş değildir¹¹. Tanzimât Devri'nin meşhur şâirlerinden ve Nâzım Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz *Muhâtaba* adlı ilk eserine bir *Takrîz* yazan Muallim Nâci'nin de, Ahmedü'r-Rifâ'î'nin hikmetlerinden seçilmiş *Hikemü'r-Rifâ'î* adlı bir eseri vardır. Nâci'nin verdiği bilgiye göre, Mevlâna Ebü'l-Fazlû's-Şâfi'yyü'l-Vâsıtî; Şeyh Abdü's-Semî'ü'l-Hâşimî'nin kıymetli kitapları arasında Seyyid Ahmedü'r-Rifâ'î'nin kendi el yazısı ile hikmetlerine rastlamış, bunları bir risâle hâlinde toplamıştır. İşte bu risâle yine Arapça olarak Şeyh Muhammed Ebü'l-Hudâ tarafından şerhedilmiştir¹². Nâci, *Hikemü'r-Rifâ'î*'de, Vâsıtî'den, Ebü'l-Hudâ'dan v.b. şahsiyetlerin eserlerinden faydalanmıştır. Mehmed Nâzım Paşa'nın da aynı kaynaklardan faydalandığı düşünülebilir¹³.

d) *Kerbelâ*. — İsminden de anlaşıldığı gibi Kerbelâ vak'asının, Hazret-i Hüseyin'in şahâdetinin mevzu' alındığı bu eserin, bu tarz edebî eserlerden ayrılan tarafını müellif *Mukaddime*'de izâh etmiştir: Ehl-i Beyt'in yüce şânından bahsettikten sonra, okuduğu bâzı mersiyelerin Kerbelâ vak'asının cereyânından meydana gelen teessürle yazılmış kalbten gelen feryâdlar olduğuna dikkati çekiyor; bunların da takdire değdiği, fakat, vak'ayı meydana getiren sebeplerin ihmâl edilmemesi lâzım geldiği düşüncesindedir. İşte bu yüzden, eserde her iki tarafın da maksat ve fikirleri tahlil edilmiştir. Hemen her paragraf, "Bir taraf", "Diğer taraf" ibâresiyle başlar. Bir münâsebet getirilerek yer yer, bir hatib ağzından, Cehennem, Ehl-i Mahşer tarafından söylenilmiş gibi tertip edilen hitâbelerle, vak'anın sebepleri ve uyandırdığı teessür müşâhidler ağzından da nakledilmiştir. *Kerbelâ*, Nâzım Paşa'nın san'ath, secîli birçok cümleleri içine alan, manzum üç parçayı da ihtivâ eden bedî'î kıymeti hâiz bir eserdir; Balkan savaşı sırasında neşredilmiş olması da mânalıdır¹⁴.

11 D.S. Margoliouth, *Ahmedü'r-Rifâ'î* madd., *İslâm Ansiklopedisi*'nde.

12 İst., 1304, s. 2 v.d. Nâci, *Mukaddime*'de bu hususta oldukça geniş bilgi vermiştir.

13 *Nizâmü'l-Hâss fî Ehli'l-İhtisâs*, mütercimi Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1326-1328.

14 *Kerbelâ*, Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1327-1329. Kuşe kâğıdına basılmıştır. Manzûm parçalar Kerbelâ vak'asıyle alâkâlıdır (S. 11, 12, 16).

e) *İbn Fâriz Tercemesi*.— İbn Fâriz, Ömer 'Alî (Şerefü'd-Dîn)-ü'l-Mısırî'l-Sa'dî (1182-1235), Arap edebiyatının meşhur mutasavvıf şâirlerindendir. Nâzım Paşa, bu eserinin önsözünde, Arap dilinde onun âşıkâne şüirlerine san'at ve ibârelerin insicâmı bakımından üstün şüirler olsa bile, "edible irfânı mezc ve tevhîd etmek kudret-i hârikânesi" yalnız ona mahsus olduğu kanaatindedir; terceme ve şerhettiği kasîdelerinden anlaşılacağı gibi, İbn Fâriz'in şüirlerinde hâkim unsur teşkil eden ârifâne kudret, her mânasıyle, zevk sâhiplerini vecd dalgalarına garkedecektir.

İbn Fâriz Tercemesi, bu meşhur Arap mutasavvıf şâirinin en meşhur şüirlerinden ve 151 beyitten ibâret *Kasîde-i Ya'îye* (S. 3-106)'sini, 41 beyitlik *Kasîde-i Mîmiye* veya *Hamriye* (S. 108-150)'yi ve *Kasîde-i Râ'îye*'nin 11 beytinin terceme ve şerhini içine almaktadır. Nâzım Paşa, eserini, bu kasîdelere göre sırasıyle üç bölüme ayırmış, her bölümde aynı metodu ta'kip etmiştir: Önce Arapça metni—umûmiyetle bir beyit, bâzan mâna husûsiyyetine göre bir kaç beyti—kaydettikten sonra, bunda geçen kelimeleri mânalandırır; bunu müteâkip, *Mahsûl-i beyt* başlıklı kısımda metni türkçeleştirerek nesre çevirmiştir. Bu kasîdeleri seçip şerhetmesi, onun hikemî şüirlere karşı duyduğu alâkayı gösterdiğinden kayde değer¹⁵.

f) *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*.— *Esrâr-i Tevhîd*, Murâd-i Buhârî Dergâh-i şerifi post-nişini Seyyîd Abdül-Kâdir Belhî'nin Farsça manzûm eserinin adıdır. *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*'nin baş kısmında muhtelif başlıklar altında mesnevî şeklindeki muhtelif Farsça manzûmeler yer alıyor (S. 3-18). Bundan sonra *Esrâr-i Tevhîd* umûmî başlıklı ve Nâzım Paşa tarafından yapılan Türkçe'ye tercemesi gelmektedir (S. 19-28).

Nâzım Paşa'nın tercemesinde, sırasıyle *Esrâr-i Tevhîd*, 'Alem-i İnsan, *Esrâr-i Hakikat*, *Hudûs ve Kıdem*, *Beyân-i Tevhîd*, *Beyân-i Esrâr-i İlâhî*, *Esrâr-i Mîm-i Ahmed*, *Şibğa-i İlâhiyye*, *Fark-ı Ehl-i Hâl ve Ehl-i Kâl*, *İnna Medînetü'l-İlm ve 'Alî Bâbihâ*, *Âlem-i İnsan*, *Çâr Anâsir* başlıklı oniki manzûme vardır. Eserin Farsça'sında onbeş manzûme bulunduğuna göre, Nâzım Paşa'nın bunlardan bir kısmını terceme etmediği

15 *İbn Fâriz Tercemesi*, Âsâr-i Muhalledesi edebiyat-ı Arabiye içinde en mümtâz bir mevki' işgâl eden İbn Fâriz Hazretleri'nin kasâidinden *Ya'îye*, *Hamriye* şöhretiyle meşhur olan *Mîmiye* ve *Râ'îye* tercemeleri; mütercimi Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1330, 160 sayfa.

anlaşıyor. Acabâ, hangi parçaları dilimize çevirmemiştir ve hangi düşüncelerle bunları Türkçe'ye terceme etmemiştir? Metnin aslı ile karşılaştırılınca, در بیان طبایع کویده، در بیان خاکیت کویده، در بیان ناریب کویده، در بیان مائی و تراپی başlıklı son dört bahsi terceme etmediği görülür. Öyle sanıyoruz ki anâsir-i erba'a mevzû'undaki bu dört bahsi terceme etmeyişinin sebebi, lejandlardan ibâret olmasından dolayıdır; Seyyid Abdü'l-Kâdir Belhî, در بیان مائی و تراپی bahsinin sonunda bu eserini 1322'de yazdığını ifade eden birkaç beyit de eklemiştir. Nâzım Paşa, Farsça metindeki yukarıda kaydettiğimiz dört bahis yerine, *Çâr Unsur* başlığı ile dört beyit yazmakla iktifâ etmiş, tercemesindeki insicâmı bozmamak için, Abdü'l-Kâdir Belhî'nin kendi hakkındaki beyitlerini de dilimize çevirmemiştir.

Eserin gerek aslı, gerek tercemesi *Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün* kalıbıyledir. Dikkati çeken tarafı, Farsça'sı ile Türkçe'sinde kâfiyelerin de umûmiyetle aynı oluşudur. Farsça'daki birçok kelimeler dilimizde kullanıldığından bu mümkün olabilmıştır; fakat aslındaki kâfiyel rin bâzularını Farsça fiiller, ekler teşkil etmektedir; böyle mesnevî beyitlerinde pek tabîî olarak aslındaki ile aynı kâfiyeleri kullanamamıştır.

Esrâr Tevhîd ve Tercemesi, Nâzım Paşa'nın, bir dilden bir başka dile nazmen tercemedeki başarısını gösteren, ifâdesi bakımından te³lif intibâ'ını uyandıran bir eseridir¹⁶.

g) *Yek-Âvâz*. — Bu eser, tasavvufî aşk şiirlerini içine alan, arûzun muhtelif kalıpları ve gazel, murabba', mesnevî v.b. Dîvân nazım şekilleri ile, hattâ bâzuları Garb nazım şekilleriyle yazılmış muhtelif manzûmelerden ibâret te³siri bırakıyor; fakat bu şiirler dikkatle gözden geçirilince hepsinin mevzû bakımından tasavvufî-aşkı olduğu, birbirlerine fikirce bağlı buldukları, hattâ fikirlerin mantıklı sıralanmış olduğu görülür. İşte bundan dolayıdır ki *Yek-Avâz*'i, baştan başa

16 *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*, Nâzım: Murâd-i Buhârî Dergâh-i şerîfî post-nişânı Seyyid Abdü'l-Kâdir Belhî Hazretleri; Mütercimi: Selânik Vâlî-i Sâbıkı Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1331, 28 sayfa. İbnü'l-Emîn M. Kemal İnal, bu eserin adını *Terceme-i Esrâr-i Tevhîd* olarak kaydetmişse de, doğrusu, Farsça aslına da içine aldığından, kitabın kapığında görüldüğü gibi *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*'dir (*Son Asır Türk Şiirleri*, Devlet Matbaası, 1938, c.vl., s. 1145; müellifin bu eserinde Abdü'l-Kâdir Belhî hakkında da bilgi verilmiştir (C.I., İst., Orhâniye Matbaası, 1930, s. 26-7).

manzûm bir eser kabûl edebiliriz. Şâirimizin, eserine *Yek-Avâz* adını vermesi de her hâlde bu yüzdendir¹⁷.

h) *Bir Devriñ Târîhi*. — Nâzım Paşa'nın *yazma şiir mecmuası* dışında kalan eserlerine hâtıralarını da ilâve edebiliriz. Vefâtından sonra *Bir Devrin Tarihi* adıyla *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen bu hâtıralarda kendi hayatına dâir hemen hemen hiçbir şey yoktur. Ziya Paşa'nın resmî ve husûsî hayatını, Alexandre Duma-fils ile münâsebetini aydınlatıcı mufassal bilgi vermiştir; Midhat Paşa ve Namık Kemal hakkında da birçok şeyler kaydedildiği görülür. Bunlar, umûmiyetle başka menba'larda bulunmadığı için mühimdir. Bu sebeple, *Bir Devrin Tarihi*, adı geçen şahsiyetlerin resmî ve husûsî hayatlarına, kısmen eserlerine dâri malzemeyi içine alan bir vesika değerindedir¹⁸.

II.

MEHMED NÂZİM PAŞA'NIN

Yazma Şiir Mecmuası

Son yıllara kadar Nâzım Paşa'nın *şiir mecmuası* elimize geçmiş değildi. Onun böyle bir eseri olduğunu, İbnü'l-Emîn M.Kemal İnal'ın, "Büyük bir cilt teşkil edecek kadar eş'ârının, âilesi nezdinde bulunduğu işitildi" kaydı dolayısıyla biliyorduk. Bundan üç yıl önce, tesâdüfen, Ankara'da bir sahhafın henüz satın almış bulunduğu kitaplar arasında bu *şiir mecmuası* elimize geçti.

17 *Yek-Avâz*, Selânik Vâli-i Sâbıkı Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1333, 28 sayfa. Kitabın iç ve dış kapağında,

Ehl-i suhanâ ale'l-merâtib
Bñ merhaledê tekaddüm_ettim
Şi'rimde be-kavl-i Şeyh Gâlib
Bir başka lisân tekellüm_ettim

kit'ası, arka kısmında, boş bir sayfasında,

İcâz içinde feyz-i i'câz
Bin ma'niyi müstemil *Yek-Avâz*

beyti varür. İbrâhim Alâeddin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nde, İ.M.K.İnal'dan naklen Nâzım Paşa'nın hal-tercemesi mevcuttur. Tertip yanlış olarak, *Yek-Avâz* yerine, *Yek azar* şeklinde kaydedilmiştir.

18 *Cumhuriyet* gazetesi, nu. 2770, 21 Kânûnisânî, 1932 v. d.

Şâirimizin kendi el yazısı ile olan *şîir mecmuası* 28,5×20,5 büyüklüğünde, çok iyi cins, beyaz ve kalın, kenarları sarı yaldızlı kâğda yazılmıştır. Birinci sayfasının kaybolduğu anlaşılıyor; ikinci sayfanın başından itibaren, bir Na't ile başlamaktadır. 105'inci sayfada biten mecmuanın sonundan herhâlde az bir kısım eksiktir.

Nâzım Paşa'nın şüirleri umûmiyetle Dîvân edebiyatı nazım şekilleri ile ise de, *şîir mecmuası*'nın tertîbi *Divân*'lara benzemez; nazım şekillerine, her nazım şekline dâhil manzûmelerin kâfiyelerine göre bir sıralanış yoktur. Bâzılarının yanına kendi yazısı ile tashihler yapmış, birçoğunun yanına sonradan, kurşun kalemle numaralar konulmuştur; bundan dolayı *şîir mecmuası*'nı bu sıraya göre yeniden yazmağı tasarladığını düşünebiliriz; ancak, bu numaralara göre de sıralasa, yine, eski şâirlerimizin *Divân*'ları tarzında tertip etmiş olmayacaktı.

Şüirlerin birçoğunun yukarısına, yazıldıkları yer ve zaman kaydedilmiştir; gözden geçirilince, en çoğunun Kayserî, Haleb ve Konya'da kaleme alındıkları anlaşılır. Ancak, bunlar o yazıldığı yerlere âit husûsiyetler taşımazlar; yalnız, Konya'da yazdığı şüirler, yaşadığı çevre ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bunun sebebi, Mevlevî tarikatine mensup bulunan Nâzım Paşa için¹⁹, bu muhitte, kendi temâyüllerine uygun pek çok ilhâm kaynaklarının mevcûdiyetinden ileri gelir. Bunlar, içten gelerek yazılmış, selîs, âhenkli, heyecanlarının akislerini taşıyan şüirlerdir ve mevzû bakımından mütenevvi'dir:

Mümkün mü Cenâb-i *Mesnevi*'ye
Bulmak değerince hüsn-i ta'bîr
Mülhemdir—o nüsha-î mukaddes
Her harfi kitâb-i aşka tefsîr

kit'asıyla Mevlâna'nın *Mesnevi*'sindeki ilâhî aşka âit derin mânâyı işâret eden Nâzım Paşa, şüir diliyle, Mevlevîler'in hayat telâkkilerini şöyle ifâde ediyor:

19 İbnü'l-Emin M.K.İnal, Nâzım Paşa'nın, Çelebî tarafından destâr-i teberrük verildiği zaman, ta'miyeli şu tarihi söylediğini:

Çillê çıkarıp hücre-i feyyâzma girdim
Pîr'im bana destâr-i mukaddes verdi

1336

kaydeder (*Ayn. eser.*, s.1146). Müellif, şâirimizin dört gazelini de neşretmiştir; bunlardan yalnız ilki, bizdeki *yazma şîir mecmuası*'nda vardır (S.1146 v.d., krş., *Yz. nüsha* s. 19).

Remz-î nükât-i nây'i duyan Mevleviler'iz,
Savt-î rübâb-i aşka uyan Mevleviler'iz,
Hubb-î sevâyî şöyle koyan Mevleviler'iz,
Biz dehr-i dâna yûf-okuyan Mevleviler'iz.

Bestir safâ-yi aşk ile devr-ü semâ'imız,
Yok nef'-i mâsevâ ile bir intifâ'imız,
Evc-î semâ-yi aşka varır irtifâ'imız,
Biz dehr-i dâna yûf-okuyan Mevleviler'iz,

Dergâh-i pîr'e yüz süren ehl-i safâ görür,
Serмест-i âşk bir sürü hâl âşinâ görür,
Her hêerde bir âşık-ı safvet-nümâ görür,
Biz dehr-i dâna yûf-okuyan Mevleviler'iz.

Kubbe-i Hazrâ'-i Mevlânâ'nın müşâhadesi, Konyalı bir güzel hakkında, Hazret-i Mevlânâ ile Hazret-i Şems Tebrizî'nin birinci def'a mülâkât oldukları mahalle ta'lik olunmak üzere söylenen kit'a, Der-medh-i Mevlânâ ve Şems Tebrizî, Konya'da Bir Gece tazındaki hikemi, fikirce hakikaten kıymet ifâde eden birçok gazelleri Konya'da kaleme alınmıştır. Bütün şiiirleri arûzla olmakla berâber, aşağıya aldığımız pek sâde dille, hece vezniyle gazelini de burada yazmıştır:

Yıkılmış yapılmış hâne-harâbız
Âbâd olsak da bir, olmasak da bir
Berâberdir bize safâ vü keder
Mesrûr olsak da bir, olmasak da bir

İftihâr edecek elde nemiz var
Ma'zûr olsak da bir, olmasak da bir
Zülfüne bağhyız hâk-i der'inden
Mehcûr olsak da bir, olmasak da bir

Medâr-i tesliyyet günâhımızdır
Me'cûr olsak da bir, olmasak da bir
Nefs ile cihâd-i ekber eyleriz
Mansûr olsak da bir, olmasak da bir

Hazret-i Monla'nın kelb-i der'iyiz
Meşhur olsak da bir, olmasak da bir²⁰

Nâzım Paşa'nın *şîir mecmuası*'nda, muhtelif vesîlelerle Abdül-Hamîd hakkında kasîdeleri, Vezir Sa'îd Paşa'ya, Mahmud Nedîm ve Kâmil Paşa'ya, bir ara Konya Vâliliği'nde bulunan ve Fâ'ik mahlasıyla şîirler de yazan Memduh Paşa'ya bir naziresinden başka kasîdeleri varsa da²¹, bunlar hikemî şîirleriyle ölçülemeyecek derecede kıymetsizdir; şîir mecmuasında bütün bunların üzerlerine yukarıdan aşağı bir çizgi çekilmiş olması dikkate değer. Memduh Paşa'ya kasidesi'nin başında Dîvân Edebiyatı husûsiyetlerini aksettiren uzun bir Fahrîye de bulunmakla berâber, bize, aşağıdaki manzûmesiyle Dîvân şîirinin aleyhinde olduğunu mizâhî bir ifâdeyle anlatır; Dîvân teşbihleriyle alay eder; bunların devam edemeyeceğini ileri sürer:

Şİ RİMİZ

Şiirdē sen dahî mesbûk olursun böyle kalmazsın
Dur ey u'cûbe bir ma'şûk olursun böyle kalmazsın

Hatın mür-û saçın mâr-û ben'in hind-û gözün âhû
Beşerden başka bir mahlûk olursun böyle kalmazsın

Müjen tîr-û kad'in serv-û kaşın yâ-yü ruhun âteş
Temâşagâh-i ehl-i sûk olursun böyle kalmazsın

Lebin la'l-û ber'in sîm-û dişin incû, sadaf-nâhen
Bu hey'etlê hemen mesrûk olursun böyle kalmazsın

Çenen sîb-û tenin pâlûde vû nârenc bistânın
Şikem-perverlere merzûk olursun böyle kalmazsın²²

20 Bu şîirler için sırasıyla bk., *Yz. şîir mecmuası*, s. 78, 75, 17, 63, 71, 71, 74, 77. Bu mecmuada Konya'da yazdığı daha birçok şîirleri vardır. Bu şîirlerden hece vezni ile olan sonuncusuna Ahmed Remzî'nin güzel bir *Tasmîn*'i mevcuttur. Nâzım Paşa Kayseri Mutasarrıfı iken, Ahmed Remzî ile berâber, bura âşıklarından ve Sarıgüzelli Deli Ahmed diye meşhur Ahmed Dede hakkında bir şîir de yazmıştır (S. Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I. s. 328 v. d. Ahmed Remzî'nin basılmamış *Kayserî Şâirleri*'nden naklen, S. N. Ergun, *ayn. esr.*, s.297).

21 *Yz. nüsha*, sırasıyla bk., 30, 34, 90, 91, 95, 96; 43, 86; 40, 45; 78, 101.

22 *Yz. nüsha*, s. 86

Nâzım Paşa'nın başka mevzû'larda da mizâhî şiirleri ve hicviyeleri vardır. "*Meşhur Deli Sâlim Beyzâde İsmâ'il Bey'in Salacak Karantina me'mûriyyetinde maâşının artması için Karantina Başkâtibi Ahmed Midhat Efendi'ye gönderilen*" aşağıdaki,

Doğruluktan zararâ uğradı beş pâresi yok
Ne geçersē elinē korkmayıp—artık çalacak
Delizâdē çocuğū dörde çıkardı zîrâ
Salacak'tâ parasız böyle kalırsâ salacak

kıt'ası²³, İstanbul'da Ördek Salâhaddin diye anılan şahsın Acem mîras-yedisi ile görüşüp eğlenmesi²⁴ ve eski Paris sefirlerinden birinin Beyoğlu'nda bir Fıransız kadından doğan meşrû' olmayan ve Fransisko adı verilen çocuğunun doğumu için Sefî'ri hicveder mâhiyyetteki sekiz beyitlik tarih kıt'ası²⁵ bu tarzın başarılı örneklerindedir.

Nâzım Paşa'nın şiirleri arasında meyhânede redifli v.b. çok tekrarlanan redif ve kâfiyelerden örölmüş gazeller, veya,

Bak hûn-ı eşk-i dîde-i hasret nasıl akar
Bir 'ayn-i mâ'-i gamdır—o kim muttasıl akar

beytinde görüldüğü gibi yıpranmış teşbihleri kullandığı görülürse de, bunlar yeni tarz şiirleri yanında fazla yekûn tutmaz. Birçok şiirlerinde Dîvân şiirinde rastlanmayan değişik kâfiyeler kullanmıştır:

Gülşenî, lâlezârî pek severim
Mevsim-î nevbahârî pek severim
Mâcerâ-yî gamî teemmül—için
Cûşîş-î cûybârî pek severim

beyitleri ile başlayan gazeli tarzında redif bakımından değişik manzûmelerine sık sık rastlarız²⁶.

Nâzım Paşa'nın şiir mecmuası'nın ehemmiyetini belirtebilmek için, biraz da, düşürmüş olduğu tarihler üzerinde duralım. Hemen söy-

23 Yz. nüsha, s. 92. Ahmet Midhat, *Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi* (İst., 1304) adlı eserini, Nâzım Bey'e hitâben mektup tarzında tertip etmiştir.

24 Yz. nüsha, s. 99.

25 *Ayn. nüsha*, s. 93. Nâzım Paşa, cidden güzel bu hicviyesinin yanına, kurşun kalemle, bahsettiği şahsın adını, o sıradaki me'muriyetini de kaydetmiştir.

26 *Ayn. nüsha*, s. 64. Ayrıca bk., s. 80.

leyelim ki bunlar çok az sayıda, fakat çok mühimdir. Ehemmiyeti, bu mecmuadan başka bir yerde bulunmayışından ve mevzûlarından dolayıdır.

Pâktir şâ'ibe-î zilletten
Zâtınâ nisbet-ilê her Vâli

Ana dâ cây-i esâfil derdim
Olmasâ Harput'a Vâli 'Âli

kit'asının yanına sonradan, "Yûsuf Cemil Efendi-zâde 'Âli Bey'in Vâli-liği'ne Tarihtir" notu konulmuştur ki, Tanzimat Devri'nin meşhur tiyatro ve mizah muharrirlerinden 'Âli Bey'in kasedildiği anlaşılıyor²⁷. Fahrû'd-Dîn Çelebi'nin post-nişinliği²⁸, Osman Şems'in²⁹, Ziya Paşa'nın vefâtı³⁰, Konya'da Mevlâna'nın türbesinin ta'miri münâsebetiyle tarih kit'aları yazmıştır³¹. Bunlara dâir fikir verebilmek için, Ziya Paşa hakkındaki ve bu tarz şiirlerde çok def'a rastlanılan zorla yazılmış te'siri bırakmaktan uzak, samîmî, içten gelen ölüm tarihini neşrediyoruz:

27 *Ayn. Yz.*, s. 91.

28 *Ayn. Yz.*, s. 63. Fahrû'd-Dîn Dede, şâir ve mûsikîşinâs bir mevlevî şâiridir (1854-1911). Namık Kemal'in de bu zâta hayranlığı ve münâsebeti henüz basılmamış olan mektuplarından anlaşılıyor.

29 *Ayn. Yz.*, s. 97. Osman Şems hakkındaki bu vefat tarihinin üzerinde 30 Kânûmevvel, 1309 (11 Ocak, 1894) tarihi vardır. Üsküdarlı Osman Şems, Tanzimat Devri'nde yaşamıştır; yazma bir *Divân*'ı, bunda pek güzel şiirleri mevcuttur. Namık Şükrü'nün *Girye-i Mâtem* adlı eserinde Osman Şems'in hâl-tercemesine dâir bilgi verildiği gibi, *Mersiye-i Hüseyniye*'sinden metin de alınmıştır. Osman Şems, aynı zamanda güzel ve te'sirli konuşan bir vâizdir. Aydoslu Şeyh İsmâ'il Hakkı, kendisinin şeyhi bulunan bu zâtın ilminden, irfânından sitâyîyle bahseder; onun hakkında bir şiiri de vardır. Şeyh İsmâ'il Hakkı, onun va'zları münâsebetiyle, hiçbir yerde rastlanmayan şu bilgiyi de veriyor: "...Be-tarîku'l-keşfü's-sahîh ilm-i iksîr'e mâlik, hattâ bir Cuma günü Sultan Selim Câmî'i kürsüsünde beş-onbin adam içinde tasrîh edüb, Allâh Ta'âlâ bana bir ilim vermiştir ki, murâd etsem Osmanlı'nın atları nalların gümüşlerdim ve lâkin ânlar insana kıyarlar dedi. Ol vakitte ise Hazâin'de ziyâde muzâyaka var idi ve istilâ-yi küffârdan hâl diger-gün ve sâlvâne ve müsâderâtan re'âyâ gayet zebûn idi. Sonra ricâl-i devlete akedip bu mânâyı Şeyh'ten tefahhus eylediklerinde, 'Benim murâdım kanaat kimyâsıdır' diye def'etti ve Şeyh'in ilm-i iksîrde tahrîr ettiği kitâbı meşhurdur ve lâkin bu ilm-i garîb ânmla bile Âhiret'e gitti; zîrâ avâhir-i ömründe, bâzi ehl-i hüy (هوى) imânsızlar elinden İstanbul'da karâr edemeyip diyâr-i gurbette, yâni Kıbrıs'ta Magosa nâm kal'ada Âhiret'e intikâl eyledi" (*Tuhfe-i Halîlîye*, İst., Matbaa-i Âmire, 1256, s. 88, v.d.).

30 *Ayn. Yz.*, s. 73.

31 *Ayn. Yz.*, s. 82. Nâzım Paşa'nın bu bahsettiklerimiz dışında da, tarih kit'aları vardır.

İnanmâ âkibet-endîşisen çarh-î h'ub-endâzâ
Eder birgün gelir elbet senî dē mahv-ü nâ-peydâ

Ziyâ Pâşâ gibî bir fâzil-î dehrē kıyıp encâm
O genc-î fazlı zîr-î hâke pinhân etti bî-pervâ

Neşîmengâh edüb mehd-î mezârî girdi toprağâ
Henüz gelmişken ellî yaşmâ ol fâzil-î dânâ

Anarlar her zaman takdîs edüb erbâb-ı hürriyyet
Eder âsârı ol merd-î kerîmin nâmını ibkâ

Dedim târîh-i cevherdârîni bin hüzn ilē Nâzım
ضیا پاشایہ اولسون جای و مأوی سدرہ اعلا

Nigâr Hamım'ın *Efsûs* adlı kitabının neşri münâsebetiyle yazdığı ellibir beyitlik, mesnevî şeklindeki *Takrîz*'inde Nâzım Paşa, *Divân*'larını okuduğu şâirlere dâir düşüncelerini kaydeder; gerek zikrettiği şâirler, gerek onların eserleri dolayısıyla ileri sürdüğü fikirler, *Divân* edebiyatı hakkında sağlam bilgiye sâhip olduğunu, isâbetli hükümler verdiğini gösteriyor; *Harâbât Mukaddimesi*'ni hatırlatan bu *Takrîz*'inde Nigâr Hamım'ın şiirlerini selâslik, hissîlik, yeni mazmunlar, te'sir kudreti bakımından takdir etmektedir³².

"Hürriyyet" redifli bir kasidesi, Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması münâsebetiyle bir kîtası, Türk-Rus savaşında Sahum'a gönderilen Çerkes taburu hakkında bir marşı, şarkıları, hattâ bugün de hâlâ okunan meşhur bir şarkısı³³ bulunan Mehmed Nâzım Paşa velûd, aynı zamanda il-

32 *Ayn. Yz.*, s. 31 v.d. *Efsûs*, Nigâr Hamım'ın muhtelif şiirlerini içine alan kitabının adıdır (İst., 1309). Hakikaten kıymetli bir şâir olan Nigâr Hamım (1856-1918)'in ölümü münâsebetiyle Prof. Fuad Köprülü'nün onun hayatı ve şiirlerinin husûsiyetleri hakkındaki makâlesi için bk., *Bugünkü Edebiyat*, İst., 1924, s. 296-313.

33 *Yz. nüsha*, sırasıyla bk., 53, 88, 73, 79. Bu meşhur şarkının üzerinde "İstanbul'da" yazıldığı kaydedilmiştir ve aşağıdaki kîtalardan ibârettir:

Yandıkça oldu sûzân
Kalb-i şerer-feşânım
Oldü yinē alev-hîz
Dâg-î gam-i nihânım
Nâr-î lehîb-i aşkın
Sûzâmyum annün
Mahsûl-i sûz-i dildir
Sûzişlidir figânım

hâm kaynakları zengin bir şâirdir. Erkek kıyâfesinde gördüğü bir kadın resmi, Konyalı, Mersinli güzeller, bir çoban kızı, yuvasına girip çıkıp kışkık zahire taşıyan karıncalar, bülbül ona ilhâm veren birer kaynak olmuştur³⁴; fakat *şîir mecmuası* gözden geçirilince esas mevzûunu dîn ve tasavvuf teşkil ettiği dikkati çeker. *Manzûme-i Aşk* adlı tasavvufî uzun bir hikâyesi de vardır³⁵. Şiirleri hangi mevzûda olursa olsun, aşâğıdaki gazelinden anlaşılacağı gibi hemen dâima hakîmâne husûsiyet gösterir:

Cefâsın görmeyen devr-î felekten kâm-yâb olmaz
Humârın çekmeyen şâyeste-î zevk-î şarâb olmaz

Cihânın i'tibârî halka emr-î i'tibâridir
Şehîr olmakla âdem kâbil-î feyz-î hitâb olmaz

Esâsından yıkılsın öyle kalb-î seng-tînet kim
Harâbî-î benî nev'î ilē zâr-û harâb olmaz

Şu 'ûnât-î zamânâ var mı bir vâkîf ki âlemde
Husûl-î emr için dil-bend-i kayd-î intisâb olmaz

Bırak takdire kârı gussa-h'âr-î in-ü ân olma
Yed-î Kudret'te bezl-û sarf için add-û hisâb olmaz

'Ukûlê mevki'-î hayrettir ancak merkez-î tahkîk
Yem-î hikmette idrâk-î beşer kemter habâb olmaz

İki âlemde dē makhûr olur ol kimse kim Nâzım
Cebîn-sây-î gubâr-î hâk-pây-î Bū Turâb olmaz³⁶

Mehmed Nâzım Paşa, resmî hayatının akışından belli olduğu gibi merd, icâbında ayak diremesini bilen bir şahsiyet olup, menfaatlerini hiçe sayarak verdiği sözden dönmek³⁷ v.b. ahlâkî meziyyetlere sâhib-

34 Yz. *nüsha*, sırasıyla bk., 79, 63, 98, 100, 98, 24.

35 Yz. *nüsha*, s. 12-16.

36 Yz. *nüsha*, s. 70 v.d.

37 Prof. Fuad Köprülü, kendisine Nâzım Paşa'nın yazma *şîir mecmuası*'nı gösterdiğim zaman, "İyi bir şâirdir; ihmâl etmeğe gelmez" demişti; kendisini şahsen tanıdığından, dürüst bir kimse olduğundan bahsederek, Hâricîye Vekâlet'inden bir zâtın Nâzım Paşa ile alâkah şu hâtırasını nakletti: Şam'da, bugünkü Cumhurbaşkanı'nın oturduğu binâ Nâzım Paşa'ya âitmiş. Paşa, vaktiyle bu binâyı şu kadar fiyata satmak için, hiçbir mukâvele yapmaksızın söz vermiş.

ti; eserlerinde İslâm din ve medeniyetinin ve tasavvuf felsefesinin insanı mânen yükseltici esaslarından faydalanması, ün kazanmış hikemî eserleri dilimize çevirmesi bu temâyülünün san'at sâhasında samîmî tezâhürüdür. Vermiş olduğu mahsûller tedkik edilince velûd, bed'îî kıymet cihetinden orta, hattâ ortanın biraz üstünde bir şâir olduğu anlaşılıyor. Muhtelif mevzu'larda eserleri varsa da, esas i'tibâriyle hikemî, tasavvufî-ahlâkî fikirleri işlemiştir; onu, işte asıl bu bakımdan, yaşadığı devrin, san'atla irfânı kaynaştırabilen, ârifâne kudrete sâhip orijinal bir şâiri olarak da kabûl edebiliriz.

Ankara — 5 Temmuz, 1966

Bundan sonra bir başka tâlib çok daha fazla para verdiği hâlde, "Söz sözdür" diyerek, evini, evlece söz verdiği şahsa çok ucuz fiyata satmıştır. Dürüstlüğü ve cömertliği hakkında bk., Osman Nûri Ergin, *Şehremîleri*, İst., 1341, s. 122, 176.